

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ АНТРОПОНІМІКОН ДРАМАТИЧНИХ ТВОРІВ Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА

Анотація. У статті поданий аналіз літературно-художнього антропонімікону драматичних творів Г. Квітки-Основ'яненка. Значна увага приділяється дослідженню функцій літературно-художніх антропонімів, вжитих у п'єсах драматурга, розглядаючи при цьому кожне вживання власної назви. Характеризуються чоловічі та жіночі імена в офіційній формі, що виконують номінативну функцію, характеристичні літературно-художні антропоніми, здрібніло-пестливі варіанти імен, національно значущі іменування тощо. У статті досліджуються також особливості структури найменувань персонажів. Характеризуються однослівні, двослівні, трислівні іменування. Літературно-художні антропоніми досліджуються як у монологічному авторському мовленні, в якому презентуються дійові особи, так і в ремарках та діалогах персонажів.

Ключові слова: літературно-художній антропонімікон, літературно-художня антропонімія, літературно-художні антропоніми, ім'я, прізвище, ім'я по батькові.

Протягом останніх десятиріч науковці досліджують різноманітні питання української літературно-художньої антропоніміки [1; 2; 3; 4; 6; 7; 8; 9]. На відміну від реальної антропонімії, літературно-художня антропонімія має свої особливості. Вивчення проблем літературно-художньої антропоніміки є актуальним.

Об'єктом нашого дослідження є літературно-художні антропоніми (далі — ЛХА) у драматичних творах Г. Квітки-Основ'яненка, їх функціональне навантаження, структура.

Мета статті — проаналізувати функціональне навантаження, структуру літературно-художніх антропонімів у п'єсах Г. Квітки-Основ'яненка.

Для досягнення цієї мети поставлені такі завдання:

- з'ясувати функції найменувань персонажів, вжитих у п'єсах Г. Квітки-Основ'яненка, розглядаючи при цьому кожен ужиток власної назви;
- встановити ті семантичні варіації ЛХА, що з'являються в конкретному вжиткові і зумовлені контекстом твору;
- окреслити специфічні ознаки найменувань, які простежуються у драматичних творах письменника.

Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко — відомий український письменник, публіцист. Він залишив по собі значну літературну спадщину, до якої належать драматичні твори, романи, повісті, оповідання, вірші, літературно-публіцистичні статті тощо. Майже крізь всю його творчість проходить просвітительська думка про необхідність належного виховання. У своїх художніх творах та публіцистичних статтях Г. Квітка-Основ'яненко проводив думку про обдарованість простого народу, пропагував ідею надання освіти простим людям. У світогляді письменника переважали просвітительський гуманізм, демократичні пози-

ції. Г. Квітка-Основ'яненко головним творчим принципом вважав реалістичне змалювання персонажів. Він критикував письменників, які вигадували відірвані від реальності характери. Письменник створив ряд позитивних персонажів з народу.

Г. Квітка-Основ'яненко, спираючись на народні традиції, пісенність і гумор, написав українською мовою соціально-побутову комедію «Сватання на Гончарівці» (1835). У п'єсі представлений гострий життєвий конфлікт: одруженню закоханих Олексія та Уляни перешкоджає належність нареченого до кріпацького стану, його бідність. Комедія приваблює читача (глядача) яскравими побутовими сценами, поетизацією взаємин закоханих, поезією обрядовості, іскристим гумором.

Відомим драматичним твором письменника є соціально-побутова комедія «Шельменко-денщик» (1838). П'єса написана російською мовою, центральний персонаж Шельменко говорить по-українськи. Г. Квітка-Основ'яненко, майстерно користуючись творчими принципами комедії, змалює спритного, кмітливого і винахідливого, простакуватого з вигляду денщика, який перехитрує бундючних панів та ще й глузує з них. Образ Шельменка створювався з орієнтацією на українські народні анекдоти й перекази про селянина чи слугу, які своєю кмітливістю перемагають обмежених панів.

У п'єсах «Сватання на Гончарівці» та «Шельменко-денщик» Г. Квітка-Основ'яненко виявив майстерне володіння комізмом слова, образу, ситуації, уміло використав народні засоби висміювання.

За нашими спостереженнями, Г. Квітка-Основ'яненко у своїх п'єсах значну увагу приділяв найменуванням персонажів.

У літературно-художньому антропоніміконі драматичних творів драматурга виокремлюємо ЛХА, які виконують номінативну функцію. Такі

номінації створюють реалістичний фон п'єс. Персонажі, номіновані такими ЛХА, сприймаються читачами (глядачами) як реальні особи. Г. Квітка-Основ'яненко для номінації переважної більшості своїх персонажів вибрав з реального антропонімікону ряд літературно-художніх антропонімів, які виконують номінативну (називну) функцію. Серед них виділяємо власні імена денотатів, як-от: *Олексій, Павло, Осип, Тиміш, Уляна* («Сватання на Гончарівці») тощо. ЛХА такого типу є номінативними.

До номінативних найменувань належить також більшість прізвищ персонажів драматичних творів Г. Квітки-Основ'яненка, наприклад: *Шкурат, Кандзюба, Скорик* («Сватання на Гончарівці»).

Номінативні власні імена та прізвища персонажів позбавлені будь-яких конотацій. Доантропонімійна семантика таких ЛХА, як ми спостерегли, не узгоджується з характеристикою персонажів. Такі найменування служать тільки для диференціації денотатів.

Серед ЛХА у драматичних творах Г. Квітки-Основ'яненка важливе значення мають характеристичні найменування персонажів.

Характеристичні ЛХА часто відіграють основну роль у характеристиці їх носіїв. Такі ЛХА мають велике значення для вираження художнього задуму драматурга щодо певного свого персонажа. Антропонімічні засоби іменувань допомагають авторові уникнути докладних описів та характеристик персонажа. Така властивість характеристичних ЛХА особливо цінна у драматичних творах, у яких відсутня описова авторська мова, переважають діалоги й монологи персонажів.

Характеристичні ЛХА – це найменування з відновленою доантропонімійною семантикою. ЛХА, які виконують характеристичну функцію, здатні вказувати на національну чи регіональну належність персонажа, на його соціальний статус, сімейний стан, вік. Характеристичні найменування можуть також увиразнювати певні риси характеру чи зовнішності денотата, виражати емоційне ставлення до нього, інколи беруть участь у творенні часо-просторового фону твору тощо.

Літературно-художній антропонімікон драматичних творів Г. Квітки-Основ'яненка містить найменування, які характеризують українську чи неукраїнську національність денотатів. Національно значущі ЛХА, які характеризують українську національність персонажів, творять загальнонаціональне українське тло творів автора. Такими ЛХА є запозичені драматургом з реального українського антропонімікону офіційні імена та прізвища. Наприклад: *Павло Кандзюба* («Сватання на Гончарівці»).

Національно значущими є іменування, які мають характеристичну чи емоційно-оцінну конотацію, наприклад: *Шкуратиха, Олексієчко, Грициха* («Сватання на Гончарівці»).

За нашими спостереженнями, Г. Квітка-Основ'яненко, іменуючи персонажів у своїх драматичних творах, враховував їх соціальний статус, сімейний стан, професію.

Соціально значущі ЛХА є важливим мовностилістичним засобом об'єктно-вікової характеристики денотатів. У літературно-художньому антропоніміконі п'єс Г. Квітки-Основ'яненка наявні традиційні жіночі варіанти прізвищ, які утворені від прізвища чоловіка; напр.: *Шкуратиха, Сюсюрчиха* («Сватання на Гончарівці»).

У літературно-художньому антропоніміконі драматичних творів письменника є випадки, коли об'єктно-вікове значення ЛХА виражається як допомогою імен по батькові, які можуть вживатися як із власним іменем, так і без нього. Наприклад, персонажі старшого віку іменуються: *Павлович, Прокопівна* («Сватання на Гончарівці»).

Серед найменувань персонажів п'єс Г. Квітки-Основ'яненка наявні відапелятивні прізвища, тобто прізвища утворені від апелятивів без будь-яких формальних трансформацій; напр.: *Шнак* («Шельменко-денщик») [5].

Зауважимо, що носіями прізвищ цього типу можуть бути як дійові особи, так і позасюжетні персонажі.

За нашими спостереженнями, у літературно-художньому антропоніміконі драматичних творів письменника інформація, яка характеризує персонажа, може міститися як у антропоосновах, так і в антропоформантах прізвищ. Наприклад, у п'єсі Г. Квітки-Основ'яненка «Шельменко-денщик» антропооснова прізвища *Шельменко* (від *шельма* – «хитра й спритна в своїх учинках людина» [10, XI, с. 439]) містить характеристичну інформацію про персонажа. Найменування такого типу виконують характеристичну функцію.

Наявність у прізвищі *Шельменко* антропоформанта **-енко** характеризує його носія за національністю, тобто як персонажа-українця.

За структурою літературно-художній антропоніми у п'єсах письменника орієнтовані на загальнонаціональні антропонімічні норми, на сукупність засобів і формул іменування денотатів, властивих реальній антропонімії. Драматург прагнув, щоб його персонажі сприймалися читачами (глядачами) як реальні особи, тому він підбирав денотатам реальні за структурою іменування.

Для сучасної офіційної української реальної антропонімії системи властива трислівна антропоформула з обов'язковими трьома компонентами – власне ім'я + ім'я по батькові + прізвище. Проте це стосується лише офіційної системи і не є обов'язковим для народнорозмовної системи найменувань, для якої характерне багатство інновацій. Важливим компонентом цієї системи є прізвисько. Компоненти, з яких складається антропоформула, мають свою історію й специфіку побутування як в офіційному життєвому, так і в усній народнорозмовній традиції. Ці особливості реальної ан-

тропонімії відтворились у драматургії Г. Квітки-Основ'яненка. Як ми спостерегли, для літературно-художньої антропонімії драматичних творів письменника властиві однослівні, двослівні, трислівні іменування денотатів.

Серед однослівних іменувань переважають власні імена персонажів. До них відносимо насамперед власні імена в офіційній формі; напр.: *Олексій, Павло, Осип, Тиміш, Уляна, Дарія* («Сватання на Гончарівці») [5].

Власними іменами, у яких спостерігаються діалектні риси, як правило, номінуються персонажі нижчого соціального класу, жителі сіл.

У побутових ситуаціях персонажі рівних собі за соціальним статусом або близьких осіб переважно називають однослівним іменуванням: тільки власним іменем.

Тільки іменем називаються дівчата та хлопці у побутових сценах; напр.: *Уляна, Олексій* («Сватання на Гончарівці»).

У середовищі селян, наймитів, кріпаків і т. д. серед іменувань поширені традиційні дівочі та жіночі варіанти прізвищ, які утворені від прізвища батька чи чоловіка. Спостерігаємо також однослівні іменування – андроніми, які утворені від імені чоловіка; напр.: *Грициха* («Сватання на Гончарівці»).

Номінуючи юнаків, драматург використовує традиційні варіанти іменувань, утворені від прізвища батька; напр.: *Кандзюбенко* (від прізвища батька *Кандзюба*) («Сватання на Гончарівці»).

Однослівне іменування «ім'я по батькові» здебільшого використовується при номінації персонажів старшого віку у неофіційних обставинах. Вживаючи тільки ім'я по батькові при звертанні до співбесідника, персонаж підкреслює близькі, дружні стосунки, вносить фамільярний відтінок в характеристику цих відношень. Наприклад: *Павлович, Прокопівна* («Сватання на Гончарівці»).

Прізвище як однослівне іменування використовується у літературно-художній антропонімії драматичних творів Г. Квітки-Основ'яненка найчастіше з відтінком фамільярності; напр.: *Кандзюба* («Сватання на Гончарівці»).

До двослівних належить антропоформула «особове ім'я + прізвище», яка у драматургії письменника не є соціально маркованою. Вона притаманна персонажам, які належать до різних верств суспільства. Антропоформулою цього типу іменуються селяни, кріпаки, міщани, козаки, пани, поміщики тощо. Наприклад: *Прокіп Шкурат, Павло Кандзюба, Осип Скорик* («Сватання на Гончарівці»).

У літературно-художньому антропоніміконі драматичних творів Г. Квітки-Основ'яненка трислівні іменування є соціально маркованими, ними іменуються персонажі вищого соціального класу. Наприклад: *Кирило Петрович Шпак* – поміщик («Шельменко-денщик»).

За нашими спостереженнями, у своїх п'єсах драматург, номінуючи персонажів, підбирає для

них іменування за соціальним критерієм: денотатів, що належать до одного соціального прошарку, письменник номінує найменуваннями одного типу, а персонажів іншого соціального прошарку – ЛХА іншого типу. При цьому первісно соціально нейтральні ЛХА отримують вторинні конотації і стають соціально значущими. Так, персонажі нижчого соціального класу іменуються традиційними однослівними або двослівними ЛХА, а представники вищого соціального класу – трислівними ЛХА.

Г. Квітка-Основ'яненко глибоко усвідомлював та активно утверджував думку про великі естетичні можливості та широкі перспективи української літературної мови. Письменник-новатор довів здатність української мови забезпечити високий розвиток усіх літературних жанрів. Видатний класик української літератури став основоположником нової української прози та відомим драматургом. Творчо використавши мовностильові надбання народної епіки, пісенності, гумористики, він виробив свою яскраву, самобутню стильову манеру, яка відзначається багатоманітністю тональності – від сентиментально-ліричної на фольклорно-пісенній основі до іронічно-сатиричної та бурлескної. Його літературна творчість характеризується багатством синоніміки та насиченістю порівняннями та фразеологізмами. Стильова домінанта творів Г. Квітки-Основ'яненка відповідає повсякденній живомовній народній практиці, засадам реалістичного мистецтва.

Г. Квітка-Основ'яненко відіграв важливу роль у формуванні української літературної мови, розширивши її базу, зміцнивши її народне підґрунтя, збагативши її художньо-виражальні засоби.

Внесок Г. Квітки-Основ'яненка в літературний процес вагомий і різнобічний. Ним були закладені основи нової української прози, введені жанри повісті, оповідання, соціально-побутової комедії. Письменник розробив і утвердив в українській літературі принципи просвітительського реалізму. Проза і драматургія письменника мали велике значення для утвердження статусу української літератури серед інших літератур. Досвід Г. Квітки-Основ'яненка як драматурга, його кращі традиції виявилися плідними для наступних українських драматургів. Творче надбання класика української літератури, визначного драматурга користується широкою популярністю в сучасного читача.

Г. Квітка-Основ'яненко дуже багато зробив для наближення літератури до простого народу. Письменник, спираючись на український фольклор, здобутки попередників, орієнтуючись на живомовну народну практику, виробив власний реалістичний стиль, вплинув на розвиток української літературної мови. У своїй творчості драматург орієнтувався на читача з народу. Його здобутки у драматургії позначилися на творчості пізніших українських письменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белей Л. Джерельна база української літературно-художньої антропонімії кін. XVIII – XX ст. /Л. Белей // Українське і слов'янське мовознавство. Збірник наукових праць. – Ужгород, 2001. – С. 88-91.
2. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX-XX ст. /Л. Белей. – Ужгород, 1995. – 120 с.
3. Дослідження з ономастики. Збірник наукових праць. Статті та тези за матеріалами VII Всеукраїнської ономастичної конференції 1-3 жовтня 1997 р. – Дніпропетровськ, 1997. – 64 с.
4. Зубов М. І. Ім'я персонажа як елемент мовленнєво-образної структури художнього твору /М. І. Зубов // Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія, взаємозв'язки. Збірник праць. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 4- 14.
5. Квітка-Основ'яненко Г. Твори: У 8-ми т. /Г. Квітка-Основ'яненко. – К.: Дніпро, 1968-1970.
6. Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія, взаємозв'язки. Збірник праць. – К.: НМК ВО, 1992. – 163 с.
7. Немировська О. Ф., Немировська Т. В. Українська літературна ономастика: взаємозв'язки і паралелі поезики / О. Ф. Немировська, Т. В. Немировська // Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія, взаємозв'язки. Збірник наукових праць. – К., 1992. – С. 18-25.
8. Попович Н. Ф. Соціально значущі літературно-художні антропоніми в українській драматургії XIX-XX ст. / Н. Ф. Попович // Науковий вісник Ужгородського університету. — №9. — Ужгород, 2004. — С. 46-50.
9. Попович Н. Ф. Структура літературно-художніх антропонімів української драматургії XIX — XX ст.: однослівні іменування / Н. Ф. Попович // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Збірник наукових праць. — Вип. 8. — Ужгород, 2005. — С. 251-257.
10. Словник української мови: У 11-х т. – Т. XI. – К.: Наукова думка, 1980.

Nadiya Popovych

Literary and artistic anthroponymicon dramatic works of H. Kvitka-Osnov'ianenko

Summary. Analysis of literary and artistic anthroponymicon of dramas by H. Kvitka-Osnov'ianenko has made in this article. Much attention is paid to the research functions of literary anthroponyms taken in the plays of the playwright, while considering each use of proper nouns. Establish those semantic variations of names of the characters that appear in the particular context of the work. Outlined the specific features of items that can be traced in dramatic works by H. Kvitka-Osnov'ianenko. Characterized male and female names in the official form that perform nominative function, shorten-affectionate versions of names, naming nationally significant others. Literary and artistic anthroponyms studied both in the author's monolog speech, which presented the actors, and in the stage directions and dialogue of the characters. This allows for the most complete and systematic study of literary and artistic anthroponyms of plays. After all, the stage directions, except technical reports of the author, sometimes provide additional information about the character, appearance and certain other features actors that became the basis for naming character motivation. Denotations sometimes referred to contrary to the peculiarities of their character, appearance and so on. Considerable attention is paid to the study of the structural features of the characters names. Characterized by one-word, two-word, three-word and wordy naming. The study of the structure of literary anthroponyms in dramatic works is important for the Ukrainian literary and artistic anthroponymics. Name underline text characters, dyed it often serves the necessary information for interpreting the text and the like. The object of our study was literary anthroponymy in dramatic works H. Kvitka-Osnov'ianenko. In order to master the art text, you need to thoroughly characterize it adopted naming characters. This is the relevance of these onomastic questions.

Key words: literary-artistic anthroponymicon, literary-artistic anthroponymy, literary-artistic anthroponyms, name, surname, name and surname.

Одержано 12.06.2016 р.